

הספריה לדמוקרטיה

דת ומדינה במחשבת ישראל:

**דגמים של איחוד, הפרדה,
התנגשות או כפיפות**

אביעזר רביצקי

המכון הישראלי לדמוקרטיה

פתח דבר

שאלת הדת והמדינה היא מן השאלות הנוקבות ביותר בחייה הפוליטיים והתרבותיים של החברה הישראלית. היא מייסדת מפלגות, מכוננת קואליציות ומפילה ממשלות. היא תופסת מקום מרכזי בכל דיון ציבורי על דבר החוקה, המשפט וזכויות האזרח. היא מטביעה חותם מכריע על יחסי ישראל והתפוצות (חוק השבות, חוק ההמרה, 'מיהו יהודי?'). למעלה מזה, היא גם עומדת במוקד הוויכוח בשאלת הזהות והתרבות הלאומית. יש להניח כי גם בעתיד הקרוב והרחוק תהווה שאלת היחסים בין דת למדינה ציר מובהק של עניין ופולמוס – במישור הקהילתי, המשפטי הרעיוני והקיומי.

כפי שניתן לצפות, השיח הישראלי בשאלת הדת והמדינה מניח מראש הנחות מסויימות הן לגבי 'הדת' הן לגבי 'המדינה'. אך יותר מזה, הוא גם מניח מראש כיצד תופסת 'הדת' היהודית את 'המדינה' היהודית. ראשית, ישנה נטייה ברורה לצבוע את תפיסותיה המדיניות של המסורת הדתית בצבעים אידאליים ואוטופיים. לעתים קרובות מתקבל הרושם, כאילו המחשבה המדינית היהודית סבבה בעיקרה על דגמים מופשטים או על סמלים משיחיים מובהקים (כך מקובל בעיקר בחוגים החרדיים, ולעתים גם בחוגים אקדמיים). שנית, תורת המדינה היהודית מוצגת בדרך כלל לאורו של דגם שליט אחד, שכמעט אין בלתו, הלא הוא הדגם המחבר את הדת עם המדינה או אף מאחד אותן באיחוד מלא (כך מקובל בחוגי הציונות הדתית, וכמותם גם אצל ישראלים

חילוניים רבים).

בחיבור זה אחלוק על שתי ההנחות הללו ואציג כנגדן הנחות אחרות. ראשית, לפי הבנתי, המחשבה המדינית היהודית הקלאסית לא התרכזה רק בממלכה האידאלית אלא גם במדינה הריאלית. היא לא עסקה רק בדפוסים מדיניים מופשטים ואוטופיים אלא גם בדפוסים היסטוריים ממשיים של עימות ומשבר. אמת, ההוגים היהודים פיתחו את תורתם במצב של גלות מן הריבונות המדינית ושל ריחוק מן הממשל העצמאי. אולם אומות העולם שהיהודים חסו בצילן סיפקו להם 'מעבדה' פוליטית חיה, וזו אכן איפשרה להם את ההתנסות הקונקרטית בשיטות מימשל מתחרות וגם הזמינה אותם להתבונן התבוננות חודרת בתרבויות נבדלות של שלטון. יתר על כן: אף הזכרון ההיסטורי היהודי, כפי שעוצב על ידי המקרא והמדרש, לא התרכז כלל ועיקר בדפוסים מדיניים שלווים והרמוניים אלא דווקא בעלילות של התנגשות בין נבואה למלוכה, בין המשפט לבין הכוח.

שנית, כבר בימי הביניים הציגה המחשבה הפוליטית היהודית שורה של דגמים חלופיים בשאלת הדת והמדינה. הדגם המקובל חתר אמנם ליצור חיבור או מיוזג מלא של הדת עם המדינה. אך הוא לא היה הדגם היחיד. יש מי שהעמידו את הדת והמדינה זו בצד זו, וייצרו ביניהן יחס של הפרדה משפטית וכפילות מוסדית; יש מי שהעמידו אותן זו תחת זו, וקבעו ביניהן יחס מכשירי (אינסטרומנטלי) של תלות וכפיפות; והיו מי שהרחיקו לכת והציבו אותן זו כנגד זו, ביחסים של סתירה עקרונית והתנגשות חזיתית. מקורות המחשבה היהודית משרטטים אפוא בפנינו תמונה עשירה ומגוונת יותר מן התמונה המקובלת, לגבי היחסים האפשריים בין תיאולוגיה לפוליטיקה, בין תורה למלכות, או בין דת למדינה.

כדי לשרטט את התמונה הזו, בחרתי לפנות אל תקופת הזוהר של הפילוסופיה היהודית; היינו, אל המחשבה המדינית שצמחה בקרב התרבות היהודית הספרדית - החל מזמנו של הרמב"ם ועד לאחר גירוש היהודים מספרד ומפורטוגל. אולם הדגמים השונים שאפתח כאן, לא יצאו ללמד על עצמם

בלבד אלא על הכלל. הם גם הוסיפו והתחרו זה עם זה במרוצת הדורות, עד ימינו אלה, פעמים בגלוי ופעמים בסתר.

חיבור זה נועד לחוקרים, למורים, ללומדים ולמעצבי האמנה החברתית בישראל. לפיכך, לא הסתפקתי כאן בציון מראי מקומות, אלא המחשתי כל דגם רעיוני באמצעות מבחר מייצג של מובאות מן המקורות הקלסיים.